

Лазар СОКОЛОВ

ПРИЛОГ ЗА МАКЕДОНСКОТО СТУДЕНТСКО ДВИЖЕЊЕ ВО ЗАГРЕБ*)

„...Широките македонски маси, национално угнетени и тероризирани, економски се повеќе експлоатирани, увидуваат дека власта на великосрпската хегемонистичка буржоазија се повеќе ослабува. Се создава заеднички фронт на масите одоздола, фронт на работниците, селаните и средните слоеви. Голем придонес во напорите за создавањето на единствен фронт изиграа студентите... Значајна улога изигра друштвото „Вардар“ во Белград и Загреб, како и студентските здруженија што беа основани по сите градови на Македонија“.

Од Политичкиот извештај на ЦК на КП на Македонија. Реферат одржан на I конгрес на КПМ. Скопје, 1949; с. 42

Условите за формирање на висока, со факултетско образование, интелигенција меѓу двете светски војни беа тешки. На територијата на Вардарска Македонија сүществуваше само Филозофскиот факултет во Скопје, основан со Уредба од 2 февруари 1920 година како составен дел на Универзитетот во Белград. Со работа тој отпочна на 4 ноември 1920, а 1937 година

*) Овој труд е подготвен 1960 год. Потоа е даден на увид на акад. Кирил Миљовски — проф. на Економскиот факултет во Скопје, д-р Никола Мицев — проф. на Земјоделскиот факултет во Скопје, Никола Гумуров — вет. лекар во Штип, Димитар Анчев — лекар во Скопје, Борис Самарџиев — зем. генерален директор на „Југобанка“, Скопје, Кирил Цонов — научен советник во Економскиот институт, Скопје, Спиро Калински — научен советник во Институтот за сточарство и ветеринарство Скопје кои дадоа писмени забелешки и дополненија, на што им благодарам. Некои од тие забелешки се земени предвид при изработката на текстот. Скратена верзија е отпечатена во „Историја“ бр. 2/1972.

при него беа отворени Студентски дом и студентска менза.¹⁾ На овој факултет од вкупниот број студенти, односно дипломирани, домородци беа едвам 50%.

Од тие причини најголем број високошколци своето образование го добиле во Белград, потоа во Загреб. Сосем мал број одеа на Правниот факултет во Суботица, на Универзитетот во Љубљана или во странство.

Сите видови средни училишта во Вардарска Македонија ги завршиле од 1929/1930 до 1939/1940 учебна година 3 135 ученици, од кои 1 918, или 51,6% родени во Македонија.²⁾ Во истиот период бројот на студенти — Македонци во Скопје изнесувал околу 60, во Белград околу 350 и во Загреб околу 110.

Бидејќи во Скопје постоеше само Филозофски факултет, а во Белград непотполен универзитет, дел од студентите одеа на студии во Загреб и тоа главно на факултети и високи школи што ги немаше во Белград: фармација, ветерина, техника и економско-комерцијална висока школа.

Во учебната 1931/32 година во Загреб имало од Македонија на фармација 14 студенти, на Економско-комерцијалната висока школа 12, на ветерина 19,³⁾ на техника 6, на медицина 5, и по еден на филозофија, Шумарскиот факултет и Музичката академија, или вкупно 59 студенти (Прилог бр. 1).

Во текот на учебната 1932/1933 до 1940/1941 година во Загреб пристигнале нови генерации студенти кои целосно биле школувани во новите услови, т.е. се здобиле со основно и средно образование во српски училишта. Бројот на студенти се зголемувал. Во овој период биле запишани на Економско-комерцијалната висока школа 28; на ветерина 13; на фармација и агрономија со шумарство по 5; на техника, медицина и правен факултет по 3; или вкупниот број на новозапишаните студенти изнесува 60 (прилог бр. 2).

Со затечените студенти од пред учебната 1932/1933 година вкупно во учебната 1935/1936 година на Универзитетот и на високите школи во Загреб имало 117 студенти од Вардарска Македонија.

Според еден извештај на Банската управа во Загреб (Пов. II 23 од 21 февруари 1935) упатен до Банската управа во Скопје на нејзино барање, во Загреб имало 109 студенти од Македонија. Освен тоа според истиот извештај имало уште 16 апсолвенти и дипломирани студенти, кои останале поради полагање на испити

¹⁾ Свет. К. Марковић и Јаков Ивановић: Школство Јужне Србије 1921—1937. — Споменица двадесетпетгодишњице ослобођења Јужне Србије 1921—1937; с. 947—949.

²⁾ Бројната состојба и социјалната структура на средношколската интелгенција во Вардарска Македонија. — Гласник на Институт за национална историја, Скопје, 1960, бр. 1—2, с. 238.

³⁾ Извесен број студенти по ветеринарство беа стипендисти на Банската управа во Скопје.

или биле настанети во Загреб па се занимавале со трговија или слободни професии.⁴⁾

Наесен 1932 година од македонските студенти била организирана менза во сопствена режија, сместена во „Илица“ бр. 47. Во неа се хранеле околу 25 студенти, од кои неколку победни бесплатно. Мензата станала сврталиште на голем број македонски студенти и одиграла улога во нивното меѓусебно запознавање.

Економската криза (1929—1933) силно го погодила и средниот staleж во Вардарска Македонија, а ги зафатила и значителен број трговци, особено оние кои тргуваа со земјоделски производи, како и занаетчи. А од тие слоеви главно произлегувале македонските студенти меѓу двете светски војни. Покрај тоа, не мал број од новопристигнатите студенти, кои се здобиле со основно и средно образование во тогашни „југословенски“ услови, дошле со прогресивна ориентација. По извесно време таквите студенти меѓусебно се зближувале како едномисленици.

Веќе на почетокот на учебната 1933/1934 година поради своите прогресивни сфаќања и политичка активност некои од македонските студенти биле организирани во Комунистичката студентска организација, односно во СКОЈ на своите факултети. Така на Ветеринарниот факултет биле организирани Тодор Велков, Никола Мицев, Кирил Миљовски во келија во која членувала и уште Реља Станишиќ, Никола Шпољар, ... Кершнер, Екрем Маглаиќ и Зорко Голуб — секретар.⁵⁾ На Економско-комерцијалната висока школа пак во октомври 1933 год. била организирана келија во чиј состав влегувале Јура Медариќ — секретар, Магда Бошковиќ, Љубиша Миодраговиќ,⁶⁾ Олга Жердик и Лазар Соколов.

Членовите на келијата на Економско-комерцијалната висока школа се состанувале за проучување на марксистичка литература. Биле преработувани покрај Марксовиот Капитал и „Империјализмот како највисок степен на капитализмот“ од Ленин, потоа некои од избраните дела на Ленин, печатени на српско-хрватски јазик во Москва: Крах на Цимервалдската интернационала и основање на III-тата интернационала и др. Револуционерното искуство било црпено од книгата „Подземна Русија“. Понатаму, биле примани и обработувани партиските листови: „Пролетер“, „Хрватски пут“ и др. Состаноците најчесто биле држани во станот на Магда Бошковиќ и во некои станови на Трешњавка. Политичката активност на самата школа била во учество и изне-

⁴⁾ Извештајот се наоѓа во Институт за историју радничког покрета во Загреб.

⁵⁾ Според искажувањето на Никола Мицев.

⁶⁾ Љубиша Миодраговиќ е роден во с. Сељани, општина Приеполе (Управа на полицијата во Загреб, Пов. бр. 14831 од 27 март 1937). За него има бројна преписка во архивата на Загребската полиција која се чува во Институт за историју радничког покрета во Загреб.

сување на марксистички ставови на семинари од политичка економија и економска политика, во конгрегации, ширење на летци меѓу студентите и сл.

Првото борбено движење на некои членови (Жердик Олга, Лазар Соколов) од оваа група комунисти беше учеството во демонстрациите по повод Октомвриската револуција на 7 ноември 1933 год. Состанокот беше закажан на Трње преку Главниот колодвор. Покрај паролите против диктатурата на крал Александар и фашизмот а за слобода, леб и мир, пред големата поворка од работници и студенти се вееше црвено знаме. При завојот покрај пругата кон Трешњавка, полицијата пукаше, но поворката го продолжи својот пат.

Според преодните одредби, издадени од Министерството за просвета П. Бр. 1697 од 31 декември 1925 год., апсолвенти од трговските академии (економски техникум) со завршен испит можеа да се запишат на Економско-комерцијалната висока школа како вонредни студенти во прва година. Времето од два семестра, проведено како такво, беше признавано во редовно „научковно“ време под услов до идната учебна година да се положи со успех „диференцијална матура“, пропишана со Правила од Министерството на просвета П. Бр. 230 од 10 јануари 1926 год. Поради тоа ваквите студенти не само што плаќале големи такси, туку губеле и семестри.

Акцијата за укинување на диференцијалната матура дојде до полн израз во есента 1933 год. По иницијатива на скоевската келија на ЕКВШ, беше составено изложение до школските власти и до Министерството за просвета во Белград, во кое беше барано укинување на диференцијалната матура и изедначување на сите студенти при запишувањето за редовни студенти. Ова излагање беше потпишано од голем број студенти и потоа се постигна полн успех. Диференцијалната матура беше укината во текот на истата учебна година.

Најголема акција беше организирањето на тродневен штрајк на студентите од ЕКВШ.

Голем број на колоквиуми (околу 80) беа услов за полагање на „државни“ (групни) испити. Такви ги имаше три, по прва, трета и четврта година. За секој колоквиум се плаќаше 20 динари „такса“ во готово, која сума одеше во полза на професорот од соодветниот предмет. Не само што колоквиумите беа бројни, туку сосема беше редок случај некој да положи при првото пријавување. Најчесто 2 до 5 пати се повторуваше еден колоквиум и секогаш се плаќаше „такса“ во полза на професорите (специјално од стопанска математика). Второ прашање беше школарината која беше заведена со Закон за такси од 31 март 1932 година. Студентите при запишувањето беа должни да ја плаќаат покрај уписнината.

Сè тоа беа проблеми кои ги мачеа поголемиот број од студентите на ЕКВШ. Во тоа време Стручното здружение на студентите на ЕКВШ беше во рацете на ЈАЧ-евци.⁷⁾ Тие одбегнуваа секаква акција против школските власти. Иако школската управа и голем број од професорите беа ориентирани клерофашистички и франковистички, ЈАЧ-евците не сакаа да водат акција против неа. Поради тоа, левичарите со поддршка на симпатизерите и во спогодба со демократските групи поведоа борба за укинувањето на „такси“ при полагање на колоквиуми и за укинување на школарината.

Една делегација во состав од Јура Медариќ, Лазар Соколов, Душан Кетковиќ го посети ректорот за да го запознае со барањето на студентите. Бидејќи професорскиот совет не одговори позитивно, на 10 април 1935 година беше одржан собир во една сала на школата,⁸⁾ на кој говореше Медариќ. Потоа беше донесена резолуција за студентските барања и беше прогласен тридневен штрајк. На собирот беше избран штрајкачки одбор во кој влегоа: Медариќ, Соколов, Кетковиќ, Дора Наѓи и др. Во тоа време, прво секретарот, а потоа ректорот⁹⁾ на ЕКВШ интервенираа студентите мирно да се разотидат и да не штрајкуваат.

Појавувањето на ректорот предизвика револт кај студентите и од нивното свиркање беше принуден да се повлече.

Потоа на влезната врата од зградата на ЕКВШ беше истакнат голем натпис „ШТРАЈК“. Тогаш дојде до судир меѓу штрајкачите и една група ЈАЧ-евци, кои, со помош на пристигнатите полицајци и агенти, се обидоа да ги растураат штрајкачите и да го искинат написот. Меѓутоа, на штрајкачите им притекнаа на помош работници, кои работеа на една зграда до школата.

Веќе утредента, на 11 април, професорскиот совет донесе одлука да се затвори ЕКВШ за три дена, но истовремено донесе и одлука да се укинат сите „такси“ за колоквиум и „државни“ испити.

Во декември 1933 год. ЦК КПЈ донесе резолуција за работата на младината во која беше подвлечена потребата за обновување на Скоевската организација и беше дадена директива за формирање на ЦК СКОЈ, покраински, окружни и месни рако-

⁷⁾ „Југословенска академска читаоница“ — режимска студентска организација. На ЕКВШ најистакнати ЈАЧ-евци беа: ... Пенезиќ, Градимир Поповиќ, Михаило Јелисавчиќ — претседател на Стручното здружение, Андро Младеновиќ, Витомир Мандиловиќ, Глигорије Лозналијевиќ, Илија Милошевиќ, кој се истакнува и со својата активност во Љботиќевиот „Збор“ и ... Огризек — секретар на Стручното здружение.

⁸⁾ ЕКВШ се наоѓаше во Звонимирова улица бр. 8, сега Булевар на Социјалистичката револуција.

⁹⁾ Ректор на ЕКВШ беше д-р Милан Ившиќ.

водства и за влегување на млади комунисти во масовни граѓански организации.

Во септември 1935 година беше одржан во Москва VI-от конгрес на Комунистичката младинска интернационала и беше подвлечена потребата од организационо проширување на Сојузот на комунистичката младина и нејзината политичка активација во создавање единство меѓу младата генерација — на платформа борба против фашизмот, за демократија, напредок и мир. Во духот на таа одлука своите заклучоци ги формулираше и IV-та конференција на СКОЈ, која беше одржана во есен 1935 год.

Пред да дојде оваа директива до Македонците — СКОЈ-евци на Универзитетот во Загреб, тие беа развиле жива активност меѓу македонските студенти. Беа формирале групи по факултетите, или за неколку факултети кои се наблизу. Така беше формирана група од студенти на ЕКВШ и Фармацеутскиот факултет во која влегуваа: Лазар Соколов, Борис Канчевски,¹⁰⁾ Лазо В'чков, Стево Кузманов, Апостол Шатов, Шукаров Боро, Самарџиев Борис, Благоја Димитров, Бано Шкартов и др. На Ветеринарниот факултет во таква една група беа опфатени: Тодор Велков, Никола Мицев, Кирил Миљовски, Никола Ѓумуров, Љубен Цветков, Методи Михајлов и др. Со ова беа опфатени и студенти од Медицинскиот факултет: Димитар Анчев, Страхил Манов — Пивката; од Техничкиот факултет: Коста Урумов, Асен Мицев и др.; од Правниот факултет: Борис Џонов, Симеон Татарчев и др. Во тие групи влегуваа комунисти, демократски ориентирани, како и студенти кои беа настроени против денационализаторската политика на режимот во Македонија.

На нивните состаноци се дискутираше за борбата на студентите на Универзитетот, за учеството и ставовите на Македонците, за пренесувањето на борбата за демократизација и национално раздвижување на територијата на Македонија.

Благодарение на честитот меѓусебен контакт и честите дискусии по ред политички прашања во текот на 1933 и 1934 год. дојде до запознавање и зближување, како и до расчистување на некои политички актуелни проблеми. Македонските студенти стануваа се поактивни и фактор во студентското прогресивно и национално движење на Универзитетот. По еден случај во пролетта 1934

¹⁰⁾ За Борис Канчевски Управата на полицијата во Загреб под. Пов. бр. 12533 од 12 јуни 1935 год. и соопштува на Банската управа во Загреб: „Меѓу студентима из Јужне Србије, који се налазе на студије на Загребачком свеучилишту само је један за кога има сумње да је присталица комуниста, а то је Борислав Канчевић, рођен 28 јануара 1912 год. у Галичнику. Овај је спроведен 16 новембра 1934 год. у Скопљу до Управе полиције, која га је телеграфски затражила“. Актот се наоѓа во Институт за историју радничког покрета во Загреб.

год. се дојде во контакт со Вјечеслав Вилдер и Сава Косановиќ,¹¹⁾ лидери на Самосталната демократска странка. Бидејќи беше најдена поддршка кај нив по некои политички ставови, тие овозможија да се состануваат македонските студенти еднаш неделно во една од просториите на нивната печатница „Демос“. Тогаш, во истите простории, се состануваа демократски и прогресивно ориентирани студенти од Војводина и Лика, со кои македонските студенти дојдоа во блиска врска и соработка (Марков, Дамјанов, Вељко Кораќ).¹²⁾

Користејќи ја таа можност, почнаа да се одржуваат редовни состаноци, на кои се собираа во почетокот до 30, а подоцна 40—50 студенти — Македонци. На нив се држеа предавања по политички и економски прашања што се однесуваа за Македонија.

Плод на ваквото дејствување и веќе скршените острици на шестојануарската диктатура по петомајските избори во 1935 год. овозможи да се мисли на легализација на ова движење, на формирање на едно здружение кое би собрало голем број студенти од Македонија, но не само студенти.

Меѓутоа, за да се спречи секој обид за политичко организирање на студенти, уште на 4 јуни 1930 година беше донесен Закон за Универзитетите, со кој беше одредено да се пропише општа уредба за истите. Таа уредба беше донесена и стапи во сила на 12 декември 1931 год. По член 206 од неа се забрануваат здруженија кои имаат „регионален, верски или племенски карактер“.¹³⁾

Друга пречка за организирање на студентско здружение се состоеше во тоа што ЕКВШ не беше во состав на Универзитетот, па не можеа да бидат опфатени сите студенти во единствено здружение.

При таквата положба се наметнуваше ангажирање на некои организирани комунисти — само за работа меѓу македонските студенти. На барањето од организираниите комунисти преку нивните единици, а согласно со дадената директива на ЦК КПЈ и веќе поволно создаденото настроение меѓу македонските студенти при крајот на учебната 1934/35 год. се дојде до формирање на партиска келија од: Тодор Велков, Никола Мицев,

¹¹⁾ До контактот дојде на тој начин што авторот на овие редови, поради економската ситуација во која се наоѓаше, бараше вработување. Радмило Стоилковиќ, кој на изборите од 1935 год. беше избран за пратеник на листата на здружената опозиција, им го препорача на Вјечеслав Вилдер и Сава Косановиќ за да му најдат работа но да може во исто време и да студира. Тој контакт беше искористен и за размена на мислење по политичките прашања.

¹²⁾ Подоцна истите простории ги користеа прогресивните студенти од Црна Гора и Словенија.

¹³⁾ Војо Рајчевиќ, Студентски покрет на Загребачком свеучилишту 1918—1941. Загреб, 1959; с. 122.

Кирил Миљовски, Лазар Соколов а подоцна се вклучени: Никола Ѓумуров и Борис Џонов. Врска со повисокиот форум беше Реља Станишиќ, студент по ветерина.¹⁴⁾

Прва поставена задача пред оваа група беше да се направи легална организација која ќе собере и тоа што поголем број Македонци, студенти, работници и службеници во Загреб. Кога созреа прашањето за легализација, а тоа настана по добивањето на доволна поддршка меѓу студентите и беше создадено расположение за таква акција, на 13 октомври 1935 год. беше одржан поширок состанок во Максимир. На него беа продискутирани и набележени работи кои требаше да се извршат за основање на едно здружение на студентите од Повардарје.¹⁵⁾

Беа изготвени правила и направени други подготвителни работи. На 29 октомври 1935 година во присуство на полицискиот писар Ошавковиќ, инаку родум од Велес, во една сала на ул. Прашка бр. 8 беа прифатени правилата¹⁶⁾ и конституирана

¹⁴⁾ Реља Станишиќ е роден во Крушевац 1910 год. Син е на Стеван Станишиќ, капетан во пензија. Учел гимназија во Скопје, а матурирал во Тетово во септември 1929 год. Според извештајот на Првата машка реална гимназија во Скопје за 1933/34 год. и Извештајот на Државната реална гимназија во Тетово за учебната 1929/30 година.

¹⁵⁾ Овој термин беше употребуван за да се одбегне „Јужна Србија“, а употребата на називот „Македонија“ беше забранет. Но и покрај тоа некои студенти при запишувањето на Универзитетот и давање на генералии во рубриката за националност пишуваа „Македонец“ (Лазар Соколов и др.).

На состанокот учествуваа 17 студенти, и тоа: Димитар Анчев, Тихомир Анчев, Михаило Боцев, Никола Ѓумуров, Александар Димитраков, Стеван Костовски, Стеван Кузманов, Ѓоре Кјупев, Страхил Манев-Пивката, Спиро Калински, Борис Рибаров, Лазар Соколов, Коста Урумов, Љубен Цветков, Борис Џонов, Апостол Шатев и Борис Шукарев.

¹⁶⁾ Препис од правилата беше доставен на македонските студенти во Белград и Скопје. Наскоро уследи акција за основање на такви здруженија во Белград, а нешто подоцна во Скопје. Предлогот за основање на такво здружение на Белградскиот универзитет од името на основачкиот одбор го беше потпишал Страшо Пинџур, студент по право од Неготино. Универзитетскиот сенат на својата седница од 5 јуни 1936 год. ги одобри правилата на „Културно-просветното друштво Вардар на Универзитетот во Белград“. На 25 октомври истата година беше одржано собрание и избрана управа. На собранието делегат на универзитетските власти беше асистентот на Правниот факултет Драгац Денковиќ. За претседател на управниот одбор беше избран Димче Левков, студент по филозофија од Прилеп. Предлогот за формирање на „Југословенско студентско културно-просветно друштво „Вардар“ на филозофском факултету во Скопју“ беше поднесен на 29 јануари 1937 год. Истиот беше потпишан од Ристо Динев — претседател и Борис Манолов — секретар, а членови на основачкиот одбор беа: Апостол Апостолов, Петар Икономов, Бошко Смиљаниќ, Богатин Крстиќ, Вера Анастасиева, Горица Аврамова и Душан Галиќ. Со предлогот од правилата беше поднесен список од 53 члена, од кои 34 се од Македонија, 12 од Србија (и Косово), 4 од Црна Гора, 1 од Словенија и 2 од странство. Во записникот од вооредната седница на Советот на Филозофскиот факултет од 25 мај 1937 год. под т. 4 стои: „Студентско удружење „Вардар“ поднело је претставка да му се одобре

управата. Претседател на оснивачкиот одбор беше Томе Иванов, студент по право од Струмица, а секретар Љубен Цветков, студент по ветерина од Прилеп. Потоа, на 6 ноември беа поднесени правилата на одобрение на Кралската Банска управа за Савска бановина. Под Пов. II бр. 5924 од 2 јануари 1936 год. истите беа одобрени. По ова одржано беше собрание на членовите на здружението и беше избрана управа. За претседател беше избран Кирил Миљовски, студент по ветерина од Ресен, а за секретар Лазар Соколов, студент на ЕКВШ од Куманово.

Основните одредби од правилата се следниве:

Името на здружението е: „Културно-просветно друштво „Вардар“.

Според чл. 2 „Сврха је друштву: културно-просветно изграѓивање и материјално помагање чланова.

1. За получење просвјетно-културних циљева друштво ће се служити:

- а) читаоницом и библиотеком
- б) научним предавањима
- ц) вокално-инструменталном секцијом
- д) дилетантском секцијом.

2. За материјално помагање својих чланова друштву ће се служити:

- а) менза
- б) потпорни фонд“.

По чл. 4 „Друштвени знак има облик четворокута. У унутрашњости истог налази се слово V (што значи „Вардар“) металне боје. Од лијевог горњег угла протеже се један крак слова V до средине доње линије (четворокута), а други крак од десног горњег угла такође до средине доње линије четворокута. Унутрашњост четворокута је црне боје, а оивичен металном бојом. На дну слова V види се дио сунца металне боје са исто таквим зракама“.

Значката ја симболизираше Македонија поделена на три дела и поробена (црна боја во сите три дела), а излезот на сон-

правила и да му се дозволи оснивање. На основу реферата од стране одбора за молбе и жалбе слушалаца, који је проучио поднесак Совет одбија молбу, јер се коси са општим уредбама о удружењима. Уједно заклучује да се г. Декан обрати ректорату Универзитета у Београду са питањем из којих је разлога забрањено истоимено удружење у Београду на Универзитету“ (С. 575—576). Ректоратот на тоа одговорил со писмо бр. 8290 од 11 јуни 1937 год. Во него се вели: „Ректорату је част известити да је Универзитетски сенат, на својој седници од 27 априла т.г. решио да Културно-просветно удружење „Вардар“ обустави свој рад због тога што је оно регионалног карактера и на тај начин у супротности са чл. 206 опште уредбе Универзитета. Заступа ректора, проректор (нејасно)“. — Државен архив за СР Македонија, Скопје.

цето (борба за национална слобода и социјална правда) во средниот дел, т.е. во Вардарска Македонија.

Како редовни членови по чл. 7 можеа да бидат а) студенти и апсолвенти од Универзитетот во Загреб и б) студенти и апсолвенти на високите школи во Загреб, а како вонредни сите Македонци кои се настанети во Загреб.¹⁷⁾ (зачленет е извесен број работници и службеници).

Набрзо по оснивањето на здружението, беше изработен печат, членски карти, значки и отворена чековна сметка бр. 39.711 на името на Здружението.

Активноста на келијата во „Вардар“ се одвиваше во неколку насоки: 1) политички да се дејствува меѓу македонските студенти и да се усмерува нивното антирежимско расположение во демократскиот дух. Тоа се правеше преку општите политички состаноци, кои се држеа во „Демос“ или на излети, преку одделните состаноци по факултетите; 2) поврзување и соработка со други прогресивни и национални демократски здруженија и движења на Универзитетот; 3) усмерување на политичката дејност на студентите на теренот (во Македонија), кога тие одат во местожителствата; 4) омасовување, зачленување на што поголем број студенти од Македонија во Здружението; и 5) евидентирање и обработка на литература за македонското прашање, одделно во свеучилишната библиотека.

Тоа беше проблематиката која беше третирана на состаноците на партискиот актив, покрај обработката на партиските материјали.

По основање на здружението, а со разраснување на прогресивното и националното движење во Југославија, голем дел од членството го беше зафатил ентузијазам. Поради тоа, на активот не му беше тешко да се зафати и со посериозни акции.

Во почетокот на 1936 година беше свикано второто собрание и беше избрана нова управа. За претседател беше избран Димитар Анчев, а за секретар Коста Урумов, кои не беа комунисти, но тоа не значеше испуштање на здружението од рацете на комунистите. Новата управа беше под политичко раководство на комунистите, а со ова таа доби можност да се посвети повеќе и на поширок фронт со политичка дејност.

Каков беше тогаш претседателот Анчев, со каков жар се прифаќаше за работа — може да се види од едно писмо на Кирил Миљовски.^{17а)} Во него тој меѓу другото вели: „... овие дни стига во Белград Анче (Димитар Анчев). Сигурно ќе се видиш со него, а може би тој се упатил право кај тебе.

¹⁷⁾ Оригиналот на Правилата на Културно-просветното здружение „Вардар“ се наоѓа во Институт за историју радничког покрета во Загреб.

^{17а)} Писмото е упатено до Лазар Соколов од Загреб на 6 ноември 1937 год.

„Сакам да ти скренам внимание на некои работи во врска со него. Ти знаеш колку е тој идеалиста и колку е загреан за општото дело. Тоа негово загревање оди до фанатизам. Поради тоа, Анче е одличен човек и пријател, постојано предан другар и пожртвуван до крајност”.

Второто собрание беше одржано во кафеаната „Долац”, која се наоѓаше на пазариштето зад Плоштадот на Републиката, а која стана еден вид простории за редовни состаноци на Управата. Тука се одвиваше и легалната активност со широкото членство на здружението.

Уште во 1935 година се одржуваше врска и со други политичко-марксистички и демократски организации и групи на Универзитетот и надвор од него.

Во општото студентско културно здружение „Свјетлост”, кое беше основано на 3 април 1935 год., а во кое членуваа марксистите и симпатизери, имаше и Македонци. Со својата активност се истакнуваа Борис Цонов, Ванчо Бурзевски, Мирослав Сечков, Кирил Цонов и др. Во клубот на пацифистите, основан во почетокот на 1935 год., работеше Никола Мицев. Тој беше биран и за делегат на Меѓународниот конгрес против војна, кој беше одржан во Женева. Во организацијата на жени се истакнуваше со својата активност Веселинка Малинска.

Контактот со СДС беше постојан. Кај некои од лидерите од оваа странка македонските студенти наоѓаа разбирање и поддршка на своите ставови за основни политички прашања — демократизација на земјата, македонското прашање. А со нејзината младинска секција, во која имаше комунисти, беше воспоставена тесна соработка, како и со црногорските студенти организирани во здружението „Ловкен”.

ХСС во тоа време со СДС беа во блиска соработка и правеа т.н. селјачко-демократска коалиција. Со овие граѓански странки кои во тоа време беа во опозиција спрема диктатурата и подоцна (до 1939 год.) спрема режимот на принцот Павле се одржуваше контакт, а по некои прашања и соработка. За легализација на борбата на македонскиот народ за слобода, требаше оваа соработка многу да припомогне.

Со таква цел се одржуваше не само блиска соработка со студентската секција на ХСС, која некое време беше во рацете на марксистите (претседател Пушкарик, кој загина како доброволец во Шпанија), но и контакт со самото раководство на странката. Во просториите на оваа организација, во ул. Франкопанова, беа држани и состаноци на македонските студенти.

Во пролетта 1936 год. беше одржан еден состанок со водачот на ХСС — д-р Владимир Мачек во неговиот стан, подоцна и втор. На првиот состанок од страна на македонските студенти беа Кирил Миљовски, Димитар Анчев и Лазар Соколов, а на вториот Никола Мицев, Кирил Миљовски и Лазар Соколов. За

да не бидат забележани од полицијата, состаноците бја закажувани за 5 часот наутро. Се настојуваше да се разбере ставот на ХСС спрема македонското прашање, како и тоа колку сериозно Мачек се однесува кон својата изјава, која ја даде на еден странски лист („Манчестер Гвардијан“) дека во Федеративна Југославија и Македонија ќе добие статус на одделна единка.¹⁸⁾ Потоа, за да се утврди дали ХСС, односно Мачек е готов на престојните избори да ги прифати на својата листа и кандидати, кои ќе ги предложи МАНАПО (Македонско народно движење).

Од разговорите се разбра дека раководството на ХСС со симпатии гледа во Федеративна Југославија да биде одделна единица и Македонија, но не ја исклучува можноста хрватското прашање да го решава без врска со движењето за решавање и на македонското прашање. При тоа Мачек нагласи дека тој мора во својата акција да води сметка за ставовите на србијанската опозиција (Драгољуб Јовановиќ, Јован Јовановиќ — Пижон од Земјоделската и Љуба Давидовиќ од Демократската страна). Од тие причини не беше согласен директно да ги сврзе на својата листа кандидатите на МАНАПО. Тоа треба да стане преку србијанските опозициони странки, препорачувајќи ја Земјоделската.

Поради тоа, при едно доаѓање на д-р Драгољуб Јовановиќ, шеф на левото крило на Земјоделската странка во Србија, беше нареден состанок, кој беше одржан кај адвокатот Братиќ, ул. Прашка.

На тој состанок, на барањето на Лазар Соколов да се изјасни по македонското прашање, д-р Јовановиќ ја одби идејата Македонија да стане одделна федерална единица, „јер би био каменован од народа у Србији“. Тој би бил „за една самоуправа на Македонија какву сада има управа града Београда“.

Работата на теренот во Македонија беше мошне значаен фактор во борбата за слобода. Таа беше реализирана особено преку лето. Ова прашање беше често пати на разгледување пред организацијата и со членовите на „Вардар“.

Беше поставено на теренот да се води пропаганда, народот да се вовлекува во политичка борба за своите права. Поради комитските акции на ВМРО (михаиловисти) и репресалиите на „југословенската“ власт, народот во Вардарска Македонија беше заплашен и стана апатичен. Потоа, беше сугерирано основање на студентски друштва по градовите, организирање читални, културно-просветни здруженија и спортски организации или преземање на постојните во раце на прогресивните луѓе и патриоти со демократска ориентација.

Во летото 1935 год. во Куманово студентското друштво „Кумановска академска омладина“ премина во рацете на напредните студенти. За претседател беше избран Лазар Соколов. Исто

¹⁸⁾ Оваа изјава е умножена и шпирена низ Македонија од македонските студенти во Загреб.

така беше отворено и Народното читалиште. Во Прилеп беше основано студентско здружение на чело со Љубен Лапе. Таква акција беше спроведена со помал или поголем успех и во другите градови во Вардарска Македонија.

Друг начин за поврзување со теренот беше добивањето и доставувањето на прогресивна литература и партиски материјал од Загреб. Во Загреб излегуваше прогресивна белетристика која беше подоцна забранувана, но сепак во антикварниците можеше да се најде (специјално кај Сокол во ул. Масарикова). За Македонија таков вид литература се носеше со куфери.

Партиски материјал, поради релативно честите провали и прекинување на врски меѓу партиските форуми, беше реткост да се има во Македонија. И во тој поглед партискиот актив во Загреб придонесуваше. Во Куманово беше пренесуван „Пролетер“, „Хрватски пут“ и др. и беа предавани на месната партиска организација. Тоа беше особено важно, поради провалата на КП на 31 јануари 1936 год. Во јуни 1936 год. една група студенти во Загреб отиде на екскурзија во Прага. Никола Мицев оттаму ги донесе сите реферати, отпечатени на српскохрватски, држани на VIII-от конгрес на Коминтерната. По еден примерок од нив беше однесен во Куманово и беше добродојден на партиската организација бидејќи таа не располагаше со него.¹⁹⁾ Исто така беше доставен примерок во Прилеп преку Методи Михајлов, а во Кавадарци преку Апостол Апостолов.

Не малку важна работа на „Вардар“ беше собирната акција за помош на своите сиромашни членови, организирање на екскурзии, печатење на летци и сл. Беше отворена чековна сметка на името на „Вардар“ и со пропратно писмо беше распратен чек на многу луѓе симпатизери на македонското движење. Одгласот беше надвор од очекувањата.

Во наредното излагање поопширно ќе се задржиме на неколку акции кои ги спроведоа партискиот актив и членовите на „Вардар“ во текот на 1936 година.

Тие беа:

1. Резолуцијата донесена на 1 јуни;
2. Екскурзијата изведена во текот на јули; и
3. Состанокот на претставителите на младината од поголем број градови во Македонија.

Со цел да се легализира нашата политичка борба во рамките на основните цели на прогресивното движење на Југославија — демократизација на земјата — на 1 јуни беше донесена Резолуција. Таа се состоеше од два дела. Во првиот дел накратко беше изнесена тешката економска и политичка положба во Ма-

¹⁹⁾ Материјалот беше предаден на Панче Пешев, а беше откриен при една провала во 1941 год. кај Димче Каранфиловски.

кедонија, а во вториот се бараше таа положба да се измени, да се спроведе демократизација на земјата и македонскиот народ да стане рамноправен член во Федеративна Југославија.

За поврзување со затворениците — комунисти во Митровица беше испратен Асен Мицев, кој го посети Мире Анастасов. Подоцна истиот беше посетен од Никола Мицев. Тогаш им беше доставен и текстот од Резолуцијата.

На состанокот, одржан во „Демос“, Резолуцијата беше примена и потпишана во два примерка од околу 40 присутни студенти.²⁰⁾ Потоа беше одреден за делегат Лазар Соколов кој ќе ја однесе истата во Белград, а подоцна во Скопје за да биде потпишана од македонските студенти во тие места. Во Белград резолуцијата беше потпишана од околу 80 студенти а во Скопје од десетина. Така беа собрани околу 130 потписа.²¹⁾

При престојот во Белград, како и подоцна во Скопје, делегатот беше задолжен да им предложи на политички активните македонски студенти во Белград и Скопје да се одржи заеднички состанок, и тоа во Охрид на 28 август, што беше прифатено.

Паралелно со оваа акција одеа подготовките за екскурзија на „Вардар“ по Македонија. Програмата која се состоеше главно од хорска музика ја подготвуваше Александар Линин, студент по филозофија од Кавадарци. За водач беше ангажиран професорот од правниот факултет д-р Динко Томашиќ, а за водач на патот беше одреден Коста Урумов.

Според направениот план за екскурзијата беше предвидено да се посети и да се дадат концерти во Куманово, Скопје, Велес, Штип, Кочани, Радовиш, Струмица, Гевгелија, Кавадарци, Неготино, Прилеп, Битола, Ресен и Охрид. Втори јули беше одреден како датум за тргнување од Загреб. Екскурзијата требаше да трае 26 дена.

По предвидениот план група членови на „Вардар“²²⁾ пристигна во сабота на 4 јули во Куманово. Во градот беа дочекани со радост и веднаш распределени по куќи, каде ќе нокуваат и ќе се хранат. Во организирањето на дочекот, распределувањето по куќите, како и во подготовките околу приредбата, зедоа учество членови на месната партиска организација (Панче Пешев, Кочо

²⁰⁾ Резолуцијата прв ја потпиша како најстар Никола Бутлев, студ. по медицина од Прилеп, а втор, како најмлад студент, Асен Мицев од Кратово. Од присутните само еден откажа да ја потпише.

²¹⁾ Лазар Соколов, Резолуцијата ја носеше во Белград во јуни, а за време на екскурзијата во јули се прибрани потписи во Скопје. Таа беше чувана кај него до октомври 1941 год.

²²⁾ Во екскурзијата зедоа учество: Михајло Боцев, Тодор Велков, Никола Гумуров, Ратко Делорко (од Босна), Александар Димитраков, Владимир Ефтимов, Томе Иванов, Александар Линин, Страхил Манев-Пивката, Кирил Миљовски, Методи Минов, Асен Мицев, Димитар Москов, Борис Рибаров, Лазар Соколов, Христина Тагарчева, Митко Теохарев, Коста Урумов, Апостол Шатев, Вано Шкатров и Борис Шукарев.

Попов, Веселинка Малинска, Методи Гарев и др.) и демократската група (Ванчо Доцков, Кирил Анастасов, Анани Соколов, Кирил Каранфилски, Кирил Војнов — Шпарта и др.). Вечерта беше даден концерт во салата на Централното основно училиште и потоа уследи игранка. Концертот беше одржан пред преполнатата сала посетители, меѓу кои имаше и луѓе кои за првпат присуствуваат на ваква приредба. Игранката беше отворена со „Ќбава си горо . . .“ што ги воодушеви присутните, бидејќи не се помнеше некоја игранка да може да почне без „кралево коло“. Сето тоа ги збрка претставителите на власта, меѓу кои беше и околинскиот началник. Пред отпочнувањето на концертот Кирил Миљовски ги поздрави гостите.

Утредента, во недела на 5 јули беше одржан концерт во Скопје. За подготовката околу концертот претходно беа испратени неколку студенти скопјани за да ги извршат со тамошните другиари потребните работи. Од месните за тоа сесрдно се ангажираа: Апостол Апостолов, Асен Тодоров, Пенчо Икономов, Венко Марковски, Петар Богданов и др. Влезните билети, иако владееше несна горештина беа распродадени на неколку дена пред приредбата. На самиот ден на приредбата беа поканети и претставителите на власта: Петар Јовановиќ, претседател на општината Скопје, и командантот на армијата, Меѓутоа тие ја одбија поканата.

Пред полната сала на Народниот театар, а околу него маса народ кој не можеше да добие влезен билет, започна приредбата со поздравен говор одржан од Лазар Соколов, во кој тој ги изнесе целите на здружението „Вардар“.

Програмата се состоеше од 14 точки разделени на два дела. Со хорот раководеше Александар Линин, а на клавир го следеше Борис Рибаров.²³⁾

Секоја точка од програмата беше проследена со аплаузи и барање да се повтори.

Без учество на Петар Богданов и Илија Џувалековски, екскурзијата продолжи за Велес, Штип и Кочани проследена со истото воодушевување кај народот.

Во Штип, на неколку часа пред концертот, жандарми одеа по градот и застрашувајќи му говороеа на населението да ја бој-

²³⁾ Концертот отпочна со популарната песна „Се собрале сватовите“. Потоа следеше: китка од песни „Овчар по брег оди“, „Мене ме е мама годила“, „Елај Велике“; пролог од операта „Пајаци“, „Лем Едим“ од Мокрањац и „Романса“ од Барановиќ во интерпретација на Петар Богданов; „Вир“ од Зајч и арија од Дворжаковата опера „Русалка“ изведена од Христина Татарчева; хорска песна „Љулела е Јана“; китка од „Оро“, „Мери Томчо“, „Учи карај, Гано моме“ и „Огрејала месечина“. Илија Џувалековски интерпретираше една арија од операта „Мафосна флешта“, Бетовеновата композиција „Во мрачен гроб“ и народната песна „Ајде моме Стојне“; хорска песна „Де ги ди Стојне убава“; и со третата китка од песни „Не си го продавај Кољо“, „Растури се Шарпланина“ и со „Милкано моме“, концертот завршуваше.

котирааг приредбата. Меѓутоа, како по договор, на неколку минути пред самиот почеток посетителите наеднаш нагнаа и ја исполнија салатата. Многумина не можеа да најдат место и стоеја пред салатата. По концертниот дел кога почна игранката, претставителот на Штип, познат приврзаник на режимот Каламатиевиќ, го повика на својата маса Лазар Соколов и му направи остра забелешка затоа што во својот поздравен говор не го споменал „Блаженопочившиот крал Александар“, кој толку многу се грижел за студентите од „Јужна Србија“ и зошто се пееле само македонски песни, а меѓу ним „Лулела е Јана“, која по неговото мислење е бугарска.

Во Кочани, власта настојувајќи да ги изолира членовите на „Вардар“ од населението им предложи да бидат сместени на спиење во монополот. Меѓутоа, тоа беше одбиено и тие ноќеваа по приватни куќи како и при посетата на останатите градови.

Во продолжение на турнејата, со автобус се пристигна во Радовиш. Власта забрани да се одржи концерт. Меѓутоа, дојде до спонтани манифестации кога членовите на „Вардар“, собрани во една бавча во центарот на градот, почнаа да ги пејат песните од програмата.

Со надеж дека ќе може да се изврши планот на екскурзијата, со автобус се продолжи за Струмица. Пречекот беше извонредно топол. На влезот на градот беше направена арк-капија со напис „Добре дојдовте“ и стоеше насобран народ. Меѓутоа, пред градот автобусот беше запрен од кордон полицајци, кои бараа да не смее да се запре до центарот на градот. Но присутните граѓани го разбија кордонот, екскурзијантите слегаа од автобусот и се упатија пешки кон градот со овации од населението.

Салата, каде што требаше да се одржи концертот, беше украсена. Декорацијата на сцената го симболизираше изгревот на слободата на македонскиот народ. Се беше приготвено, но полицијата го забрани концертот.

Вечерта, наместо да се одржи концертот, членовите на „Вардар“ се собраа пред една слаткарница во центарот на градот и ги пееја песните од програмата. Населението почна да се насобира и да манифестира. Но жандарми веднаш интервенираа и со пендреци и бајонети го растурија насобраниот народ.

Но со тоа членовите на „Вардар“ не беа декуражирани. Екскурзијата беше продолжена. Во Удово се реши, за да се изгуби трагот, наместо за Гевгелија, како што беше предвидено по планот, се упатија членовите на „Вардар“ преку Велес за Прилеп. Меѓутоа, во Велес на железничката станица беа пресретнати од група полицијски агенти и еден пристав. Тие им наредија на претседателот на здружението и на водачот на патот да продолжат за Скопје и да се јават во Банската управа, а другите да се разијдат по своите места на живеење. Не почитувајќи ја наредбата од полицијата сите тргнаа кон Скопје. Во Банската управа се упатија проф. д-р Динко Томашевиќ, Кирил Миљовски,

Димитар Анчев и Лазар Соколов. Од подбанот Димитрие Нешиќ одделно беше примен проф. Томашевиќ, а одделно последните тројца. Подбанот Нешиќ прво се распрашуваше кои се и што се, потоа ги убедуваше и најпосле ги заплашуваше и бараше да се откажат од турнејата по Македонија. Им предложи со екскурзијата да продолжат, но северно од Врање, во кој случај би добиле секаква поткрепа од власта. Како причина за таква одлука подбанот наведе дека приредбите на „Вардар“ ги користат комунисти и бугараши за пропаганда и манифестации. Бидејќи неговиот предлог не беше прифатен, нареди сите да се разијдат во своите местожителства и дека од нив не смеат да се оддалечуваат.

Иако екскурзијата не беше изведена до крај по предвидениот план таа остави силен впечаток кај учесниците и кај народот. Основната цел беше постигната. Учесниците на турнејата добија уште поголема самодоверба и смелост за акција. Воспоставија врски во секое место каде што минаа со прогресивните и демократски активисти. Кај народот се подигна национално чувство и гордост и се разби стравот, кој го држеше во пасивност и апатија. Во сите изминати места членовите на „Вардар“ беа дочекувани срдечно. Беа сместувани по куќи каде што можеа да се водат политички разговори и така дојде до поврзување со народот.

Третата позабележителна акција на македонските студенти во Загреб во текот на 1936 година беше состанокот во Охрид на делегатите од поголем број на градови во Македонија.

Дадениот предлог од Загреб беше прифатен во Белград и во Скопје, а во текот на екскурзијата беше разработен поопробно.²⁴⁾

Состанокот беше одржан во Охрид на 28 август во домот на Крум Точко. На него беа присутни: Крум Точко од Охрид, Тодор Велков од Кавадарци, Асен Тодоров од Скопје, Кирил Миљовски од Ресен, Димче Левков од Прилеп, Сотир Јакимов од Битола, Светозар Јовановски од Тетово, Апостол Апостолов од Кавадарци и Лазар Соколов од Куманово.²⁵⁾

На состанокот беше разгледана политичката ситуација во Македонија и целата земја, како и постигнатите резултати од борбата. Потоа се дискутираше околу основните насоки во идната работа.

Основните поставки за акција на движењето, што веќе отпочна да се именува со МАНАПО (македонско народно движење) се состоеја во следното:

²⁴⁾ Подготовката на состанокот во Охрид беше препуштена на студенти од Скопје. За извршување на задачата беше одржан состанок во станот на Апостол Апостолов, на кој присуствуваа покрај Апостолов, Димитар Анчев, Асен Тодоров, Славко Попантовски и Дејан Алексиќ.

²⁵⁾ При провалата во пролет 1937 год. во Велес состанокот беше откриен и сите учесници беа казнети со затвор од по 15 дена.

1. Разбудување на националната свест кај македонскиот народ и афирмација на родниот јазик;

2. Борба за ликвидирање на монархофашистичката диктатура и великосрпската хегемонија, а за демократизација на земјата, за федеративно уредување на Југославија во која Македонија ќе стане одделна единица;

3. Соработка со сите политички движења во Југославија кои му го признаваат на македонскиот народ правото на слободен живот и економски развиток;

4. Во надворешната политика да се бори за воспоставување на дипломатски односи со СССР и борба против меѓународниот фашизам.

*
* *

Наесен 1936 год. работата продолжи во Загреб. Во почетокот на 1937 год. беше оформена нова келија, која беше составена од Ванчо Бурзевски, Борис Самарџиев, Стеван Кузманов, студенти на ЕКВШ и Асен Мицев, студент по техника. Врска со повисок форум одржува Реља Станишиќ.

Потоа уследија избори за нова управа на здружението, на која беше избран за претседател Коста Урумов, а за секретар Ванчо Бурзевски.

Најважна легална акција беше издавање на свое гласило „Наш Весник“, „лист за културно-просветна и привредна питања“.²⁶⁾

Во уводниот збор редакцијата ги дава целите на листот. Тој гласи:

„Излишно би било говорити о значају нашег подухвата да покренемо „Наш весник“. Потребна за једним гласилом кроз које би проговорил живот нашег краја, живот онакав каков он јесте, неромантизиран и неуплешан, со свим својим патњама и радостима, со свим жељама и надама. Потребна за таквим једним гласилом није ни нова ни скорашња. Наш подухват да издајемо свој лист јесте само и једино израз жеља многих хиљада који су у нашој штампи видели све друго осим себе.

Колико је та потреба била велика и актуелна показује јасно одлучан пријем на који наилази „Наш Весник“.

Једна једина жеља нам је да од ово створимо једну неретуширану фотографију нашег краја и живота наших људи у свим његовим облицима и манифестацијама, од оних најстаријих

²⁶⁾ „Власник и издавач: Културно-просветно друштво „Вардар“. За власника одговара Борислав Шукаревиќ, студ. ЕКВШ, Бошковиќева ул. 33/II десно. Одговорни уредник Стеван Кузмановиќ, студ. ЕКВШ, Шеноина ул. 13/II десно. Тискара Ц. Албрехт (П. Апингер) Загреб, Радиќева 26. За тискару одговара Иван Бијановиќ, Загреб, Петрова 6 пII“. Еден примерок од листот се наоѓа во Свеучилишната библиотека во Загреб.

свакодневних на први поглед безначајних до оних крупних, важних, јако упадљивих.

Данас када се са свих страна много говори, пише виче, данас када дати појединци надвичу масе народне, данас је веома тешко, али и веома потребно да се чује прави, неизвитоперени глас народа. — И друга једна ствар. У овом хаосу који је обухватио свет, у овој помахниталој трци за „оригиналним“ идејама и променама, заборавља се често народ, заборавља се на огромну снагу која из њега избија, потцењује се његов здрав инстинкт, хоће га се „водити“. Ми који непоколебљиво верујемо у тај народ у његов смисао да правилно просуђује појаве, у његову способност да сам себе води, ми хоћемо да Он кроз „Наш Весник“ дође до пуног изражаја. Зато се не стежемо унапред у оквиру програме и форме, зато не одређујемо унапред смернице. И оквири, и програме, и смернице „Нашег Весника“ одредиће и израдиће само и једино читалац“.

По редакцијскиот збор, на првата страница е првата статија „Постанак и рад друштва „Вардар“ со потпис Ѓумур.²⁷⁾ Во него се наведуваат причини кои ги поттикнале македонските студенти да го формираат „Вардар“. Меѓу другото во таа статија пишува:

„„Вардар“ је средствима које је успео створити на својој до краја неизведеној турнеји одмах почео са помагањем својих најсиромашнијих чланова до крајних граница могућности. За нешто више од годину дана „Вардар“ је помагао своје сиромашне чланове сумом у висини од око 7 000 динара. Многима је колегата пружена пристојна храна и стан, многото се успело заштитити од зиме; многото се помогло да на време положи своје испите. Морамо нагласити да ипак нисмо успели потпуно да обезбедиме оне којима се треба још и надање помагати“. И даље,

„„Вардар“ се бринуо за културно подизање и даље изграђивање својих чланова. У ту сврху створио је своју библиотеку са неколико десетина књига, које чланови наизменице читају. Даље се у просторијама друштва приребују поједина предавања културно-економске природе, поводом којих се развијају странски дискусии. „Вардар“ пре извесног времена изишао на радиу пред публику целог света певајући наше народни песни. Добио је понуду да свој концерт у току овог месеца понови на радиу“.

„6. III „Вардар“ је приредио своје прво плесно вече у Загребу. Учествовао је хор и плесачи, који су у народним ношњама плесали наши народни плесови: „Пајдушка“ и „Чамче“. Плесно вече успело је у сваком погледу.

„У пројекту је турнеја „Вардар“ по Хрватском Загорју и Словенији.

²⁷⁾ Никола Ѓумуров, студ. по ветерина од Штип.

„И најзад, ево „Вардар“ се примио једног тако тешког и одговорног задатка“ покреће у Загребу свој лист „Наш Весник“.

На првата страница понатаму е почетокот на статијата: „Култура памука у Повардарју и њено унапребење“. (Препечатено од „Економист“) без потпис.²⁸⁾ Таа статија ја опфаќа целата втора страница и минува на третата. На втората страница се наоѓа цртеж — народен мотив (предилка) со потпис Лазо. На третата страница е статијата „Богомилство као први аграрни селачки покрет у Европи“ со потпис Д. Ѓ. Оваа статија опфаќа и добар дел од четвртата страница. На истата страница е и рубриката „Вести из Повардарје“. На петата страница е статијата: „Штампа као средство“ со потпис Стр. и почетокот на статијата „Опасност светског рата“ со поднаслов „Треба повести организовану борбу широких слојева за мир“, која го опфаќа и добриот дел од 6-тата страница, а со потпис Н. М.²⁹⁾

На шестата страница потоа е статијата „Смоларење у Повардарју“ со потпис „КИМ“.³⁰⁾ Покрај тоа на таа страница се наоѓа notiца: „„Наш Весник“ треба да постане лист најширих народних слојева Повардарја. Колико ќе у томе успети зависи од свести читаоца и агилности сарадника и повереника“.

На седмата страница е рубриката „Разне вести“. Во тие вести интересен е дописот на „Удружење студената у Битољу“ со потпис С. М. М. На истата страница се наоѓа „Музички део“ од А. Г.³¹⁾ Осмата, последната е „Књижевна страна“. Тука е поместен еден расказ „Жртва маломе брату“ со потпис „Средњо-школац“. Потоа следат две македонски народни песни „Севда“ и „Соно на момата“, и понатаму лирски песни „Весникарче“ од Р. С.³²⁾ и „Тутунови Берачи“ од Невен Пејко.³³⁾ Таму е поместен и еден цртеж од студентскиот живот со потпис Лазо.

Листот „Наш Весник“ по отпечатувањето беше заплениет и од полицијата беше забрането неговото понатамошно излегување.

Малку време потоа, на 1 март 1937 год. уследи и забрана на самото здружение „Вардар“ во Загреб.³⁴⁾

²⁸⁾ Статијата е од д-р Тодор Миrowsки.

²⁹⁾ Никола Мицев.

³⁰⁾ Кирил Миљовски.

³¹⁾ Александар Глигоров-Линин.

³²⁾ Ристо Симчев, студ. по право од Охрид.

³³⁾ Кочо Рацин, работник од Велес.

³⁴⁾ Истиот месец, на 18 (март), беше отпуштен од служба Лазар Соколов, кој дипломира на ЕКВИ во јуни 1936 год., а беше вработен во Државната хипотекарна банка на Цетиње на 1 февруари 1937 год. „Из решења о отказу који је дат на основу чл. 178 Закона о чиновницима из 1931 год. не наводе се разлози отказа, али из поверљивог извештаја види се да је именовани у Куманову био под полициском паском, као комунист... „Народна банка ФНРЈ, Главна централа бр. 2121/XVII—1АП/ВР од 31 октомври 1953.

Со забраната на легална форма на работа, македонските студенти не ја прекинаа политичката активност и борба.

Голема активност покажаа пред изборите во декември 1938 год. Тогаш тие од својата средина дадоа за кандидат на листата на здружената опозиција, кој беше избран за пратеник во Тиквешка околија.³⁵⁾ Во Загреб беа печатени летци и преку пошта или поодделни лица беа испраќани во сите градови во Македонија.³⁶⁾

Нешто подоцна, во 1939 год. во рамките на здружението „Свјетлост“ беше организирано и одржано предавање за македонската поезија. Во истата година беше растурено предавањето на проф. Никола Вулиќ од Белград на „Пучко свеучилиште“, кога зборуваа за „Јужна Србија“.

Во таа година секако беше најважно печатењето на „Бели Мугри“ од Кочо Рацин.³⁷⁾ За тој потфат се ангажираа морално и материјално македонските студенти во Загреб.

Дејноста на „Вардар“ и на неговите членови не можеше да не биде забележана од власта и нејзините соработници. Тие настојуваа да го сопрат раширувањето на движењето и да ги откријат неговите раководители. Полициската архива во Загреб, Белград и Скопје е богата со таква преписка. Некои документи од таа преписка ќе ги наведеме за да се види ставот на тогашната власт и како таа ги интерпретираше тие настани.

Шефот на кабинетот на Министерот за внатрешни работи во Белград, Николиќ, „на личност“ на банот на Савска бановина под пов. К. бр. 56 од 2 февруари 1935 година му упатил еден извештај³⁸⁾ кој беше направен од доверено лице испратено во Македонија за да ја проучи политичката положба. Во пропратното писмо се вели:

„По налогу Господина Министра част ми је доставити Вам приложена обавештења о студентима из Јужне Србије, с молбом за проверу и извештај“.

А приложеното соопштение гласи:

„Из Јужне Србије студенти који се школују на Београдском и Загребачком универзитету стоје под контролом ВМРО и

³⁵⁾ Илија Чулев, студ. по медицина од Кавадарци.

³⁶⁾ Летци за избори во 1938 год. пренесуваше од Загреб во Земун Тодор Андонов од Гевгелија, па во пливови со испишани адреси ги праќаше по пошта во Македонија. Летокот го составуваше Борис Цонов, студ. по право од Богданица. Според искажувањата на Кирил Цонов.

³⁷⁾ Во печатницата на Драгутин Штухер во Самобор.

³⁸⁾ Документов како и другите, кои во понатамошното излагање се наведуваат, се наоѓаат во Институтот за историју радничког покрета во Загреб.

сви они за које је комитет уверен да ће моћи послужити њиховим идејама, издржавани су лепим месечним приходом од Македонског комитета.

Студенти из Јужне Србије, који студирају у Загребу, а има их преко педесет, по свршеном школовању одлазе из Загреба као Бугари и сепаратисти, са добијеном везом споразумом како ће прво код омладине да врше сепаратизам, помоћу кога ће служити националним бугарским идејама и ломити моћ Србије у Јужној Србији, како националну, тако и војну силу.

Поред овога ради се на „Бугарском комунизму“... Овај „Бугарски комунизам“ има са нарочитим планом да убија код младежи љубав према оваквој отаџбини, оданост монархији — Србији и код омладине, која треба да служи војску створи мишљење, које иде ка разорењу идеја о дужностима и обавезама грађана према војсци и отаџбини.

У Загребу у најинтимнијим комунистичким и сепаратистичким круговима са Хрватима, са радошћу се говори, да у Скопљу, Велесу и Кавадару, са једне стране и Куманову, Тетову и Гостивару са друге стране, ни за време турака нису овако Бугари просперирали као ових последњих година, нарочито за време г. Ж. Лазића...

Уплив Загреба — сепаратиста као и комуниста развија се преко садашњих студената из Јужне Србије на Загребачком универзитету и постоји веза комунистичко-сепаратистичка”.

Од извештајот се гледа дека истото лице е испратено и во Загреб, бидејќи во продолжението се вели: „За детаљније везе Загреба са Јужном Србијом поднећу Вам када се вратим из Загреба у Београд, како сте ми рекли да треба да идем на дуже време у Загреб. То би требало да буде што пре”.

Колку голем страв беше влеала дејноста на студентите во Загреб уште пред оснивањето на „Вардар” се гледа од писмото стр. пов. II/2 бр. 743 од 18 февруари 1935 год. упатено од Банот во Скопје лично до банот во Загреб. Во него во уводот пишува:

„Са територије поверене ми бановине има један број студената, који су на студијама на Загребачком универзитету, ти студенти, одлазећи на студије долазе у везу са агентима илегалних и терористичких организација, који ову младеж врбују за своје циљеве. Ова младеж већином подлежи њиховом сугестивном утицају, те се од не даље стварају нови агенти за ширење њихових идеја. Ова младеж кад дође натраг у своје место постаје опасна, јер је затрована деструктивним и дефетистичким идејама, идејама комунизма и сепаратизма продужује рад ових агената својом акцијом у Јужној Србији”. А во продолжение банот на Вардарска бановина моли: „... да изволите издати наређење управнику полиције у Загребу, да он поведе дискретно

најстрожије рачуне о раду и кретању свих студената из Јужне Србије, и о сваком оном студенту који буде дошао у вези са овим деструктивним елементима и агентима комунизма и сепаратизма прикупи све потребне податке, и да ме о томе извести, како би даље предузео потребне мере да њихова кореспонденција и веза са лицама из Јужне Србије буде откривена”.

Во исто време, на 11 фебруари 1935 год. со писмо под пов. I бр. 7056 и нешто подоцна Министерството за внатрешни работи — одделение за заштита на државата под пов. I бр. 12903 од 18 март 1935 год. беше упатило наредба до Банската управа во Загреб, во која се вели: „Моли се Краљевска банска управа за наређење да се живот, рад, кретање и владање студената комуниста дискретно али што строжије надзиру, а нарочито оне из Црне Горе и Јужне Србије па о свим сумњивим по провери изложенога најхитније известити ово Министарство”.

Понатаму, интересно е едно соопштение од Министерството на внатрешни работи во Белград до Управата на полицијата во Скопје од 21 август 1936 год. под бр. Пов. I 36138 во кое се вели дека во Загреб е основано културно-просветно друштво „Вардар” „по студентима који припадају комунистима и федералистима, а има и таквих који су припаѓали раније аутономистима ВМРО. Друштво да је несумњиво основано под сугестијом Бугарске са задатком да очува македонски живаљ од српског утицаја и да одржи језик и традиције како би се удалило од утицаја националног изграѓивања. Сви чланови овог друштва су за федералистичко уређење државе или за широку самоуправу те се у својим политичким линијама приближувају Хрватском покрету. Осим тога траже да у Македонији управа буде у македонским рукама, да имају своје школе, те поред тога приста-лице су идеје самоопределења Македоније у односу према Југославији и Бугарској. Није исклучено да ово друштво подржава везе са исто таквим друштвом у Софији. Друштво за време ферија предузело је по Јужној Србији акцију давање концерта на којима су певане само македонске песме, којима су дали бугарски карактер. Ови концерти су у великом броју посећени од самих егзархиста и ово друштво нимало није показало националног изграѓивања живља, да се баш ради тога са стране јужносрбијанских родољуба осуђује нивов рад”.

Од ова се гледа јасно дека самото членување во „Вардар” беше не само сомнително, туку и причина за прогонување. Полицијата намерно инсинуирала дека ова здружение е основано под сугестија од Бугарија и дека одржува врски со студентското здружение „Вардар” во Софија, за да распали омраза кај граѓанските елементи во Србија. Кога беше основан „Вардар” во Загреб, никој барем од активистите не знаеше дека таква орга-

низација сүштествува во Софија.³⁹⁾ Освен тоа, здружението во Софија имаше фашистички карактер, додека во Загреб демократски и прогресивен.

ПРИЛОГ БР. 1

СТУДЕНТИ ОД ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЈА ВО УЧЕБНАТА 1931/32 ГОДИНА

Економско-комерцијална висока школа:

1. Арсић Љубомир од Штип
2. Бојацијевић Методија од Битола
3. Бомболовић Коста од Прилеп
4. Војничалијевић Димитрије од Велес
5. Димитријевић Александар од Кратово
6. Ефтимовић Владимир од Ресен
7. Зоци Ираклије од Битола
8. Костић Стеван од Битола
9. Патчевић Симеон од Битола
10. Стојковић Борис од Битола
11. Стојковић Томе од Битола
12. Шүкаревић Василка од Велес.

Ветеринарен факултет:

1. Андрејевић Борис од Велес
2. Васковић Благој од Велес
3. Велковић Тодор од Кавадарци
4. Бүмуровић Никола од Штип
5. Деловић Страшмир од Күманово
6. Јовановић Одисеј од Битола
7. Костић Никола од Битола
8. Миљовић Кирил од Ресен
9. Московић Димитрије од Прилеп
10. Поповић Славе од Прилеп
11. Симјановић Кирил од Битола
12. Стеријовић од Битола
13. Парнациевић Методи од Штип
14. Ристо Ристић од Битола
15. Димитар од Кавадарци
16. Касүто Моне од Скопје (Штип)
17. Парлић Урош од Тетово
18. Хаџи Ангоновић Таме (Маћу) од Битола
19. Хаџи Митковић Тодор од Скопје

³⁹⁾ Авторот на овие редови за прв пат слүшна дека постои студентско здружение под тоа име во Софија во летото 1936 год. во Күманово од Драгаш Денковић, тогаш асистент на правниот факултет во Белград и секретар на „Удружение Јүжносрбијанаца“ во Белград.

Фармацеутски факултет:

1. Балванлијевић Иван од Штип
2. Бомбаловић Божидар од Прилеп
3. Борговић Васил од Велес
4. Деловић Панче од Велес
5. Икономовић Борџи од Скопје
6. Канчсвић Борис од Гостивар
7. Костић Никола од Скопје
8. Крајничанац Рада од Прилеп
9. Мишковић Борџи-Франго од Битола
10. Мукаетовић Методи од Кавадарци
11. Скерловић Коста од Струмица
12. Смилевић Борис од Велес
13. Хаџи Мановић Васил од Кавадарци
14. Џамбазовић Божидар од Прилеп

Технички факултет:

1. Кардаловић Петар од Битола
2. Купевић Боре од Велес
3. Стефановић Климент од Охрид
4. Теохаровић Мито од Кочани
5. Урумовић Коста од Велес
6. Шалевић Димитар од Велес

Медицински факултет:

1. Бутлевић Никола од Прилеп
2. Јосифовић Јосиф од Кавадарци
3. Маневић Страхил-Пивка од Неготино
4. Смилевић Димитар од Велес
5. Доновић од Ресен

Филозофски факултет:

1. Глигоровић Александар од Кавадарци

Шумарски факултет:

1. Костић Методи од Битола

Музичка академија:

1. Татарчевић Христина

ПРИЛОГ БР. 2

ЗАПИШАНИ СТУДЕНТИ ВО УЧЕБНАТА 1932/33
ДО 1940/41 ГОД.

Економско-комерцијална висока школа:

1. Апостоловић Лазар од Кавадарци
2. Арсић Страхил од Крива Паланка
3. Бојчевић Ефтим од Струмица
4. Боцевић Михајло од Скопје
5. Вучковић Лазар од Кавадарци
6. Димитријевић Благој од Скопје
7. Јанчевић Глигор од Гевгелија
8. Кузмановић Стефан од Битола
9. Лозналијевић Глигор од Радовиш
10. Лозналијевић Борис од Радовиш
11. Малинска Веселинка од Куманово
12. Мандиловић Витомир од Скопје
13. Минић Методија од Кочани
14. Мукастовић Благоја од Кавадарци
15. Насковић Јован од Св. Николе
16. Нечевић Благој од Битола
17. Пешић Борис од Куманово
18. Рибаревић Борис од Скопје
19. Соколовић Лазар од Куманово
20. Самарџиевић Борис од Кавадарци
21. Тасић Владимир од Прилеп
22. Туцаревић Стеван од Љубојно, Преспа
23. Џубалевић Стресо од Галичник
24. Черепналковић Божидар од Галичник
25. Шатевић Апостол од Скопје
26. Шкартовић Иван од Кавадарци
27. Шукаревић Борис од Велес
28. Шундевић Димитар од Битола

Ветеринарен факултет:

1. Бутровић Димитар од Гевгелија
2. Граматиковић Борђе од Битола
3. Косен Аврам од Битола
4. Михајловић Методи од Прилеп
5. Мицић Никола од Кратово
6. Настић Спиро од Крушево
7. Наневић Вангел од Битола
8. Наумовић Ристо од Битола
9. Наумовић Наум од Скопје
10. Патчевић Владимир од Битола
11. Спасевић Кирил од Прилеп

12. Ристић Сотир од Битола
13. Цветковић Љубомир од Прилеп

Фармацеутски факултет:

1. Алексић Елпиники од Битола
2. Вељковић Сотир од Битола
3. Крајничанец Петар од Прилеп
4. Симичиевић Крум од Прилеп
5. Сотировић Војислав од Гостивар

Технички факултет:

1. Мицић Асен од Кратово
2. Рибаревић Иван од Скопје
3. Џинлевић Милан од Тетово

Медицински факултет:

1. Анчић Димитар од Скопје
2. Живковић Борис од Битола
3. Чулевић Илија од Кавадарци

Агрономски факултет:

1. Андовић Тодор од Гевгелија
2. Анчић Тихомир од Скопје
3. Костић Коста од Битола
4. Маноловић Борис од Струмица
5. Џоновић Кирил од Богданци

Правен факултет:

1. Капсаровић Анка од Скопје
2. Сечковић Мирослав од Куманово
3. Џоновић Борис од Богданци